

УДК 94 (477)

Петро Кралюк

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІЯ: ЯКІЙ ЇЇ БУТИ?*

У статті автор пропонує своє бачення, як в умовах сьогодення треба “писати історію України”. Критично аналізуються основні інтерпретації національної історії в українській історіографії. Наголошується, що історію України треба подавати у контексті ключових світових тенденцій.

Ключові слова: історія України, національна інтерпретація історії, М. Грушевський, національний герой, український національний рух.

Історія та історіософія України, інтерпретовані Михайлом Грушевським і його школою в народницькому, тобто “національному”, дусі, фактично й далі залишається в нас каноном.

А тим часом історичне бачення так чи інакше формує логіку політичних дійнь. І якщо з цього погляду проаналізувати діяння Грушевського, який, у силу певних обставин, опинився спочатку на чолі Центральної Ради, а потім Української Народної Республіки (УНР), ці діяння не викличуть у нас захоплення.

Звісно, йому доводилося діяти в дуже непростих обставинах. Однак, на жаль, він припустився низки помилок, одним з наслідків яких стала трагедія поблизу Крут. У Грушевського була слабка команда. До того ж і країни Антанти виступали проти створення незалежної Української держави.

Однак маємо говорити й про те, що Грушевський опинився в полоні соціалістичних стереотипів, які значною мірою визначалися його історіософією. Згодом він за це дорого заплатив. Але дорого заплатили й усі українці. На жаль, інтерпретація історії, яку ми мали і маємо досі, часто нас дезорієнтувала і на практиці призводила до ухвалення сумнівних рішень. Саме там витоків й сумнозвісного пацифізму, що в 2014 р., як і в далекому 1918-му, зробив державу беззахисною перед зовнішньою агресією.

Михайло Грушевський творив національну історію з вираженими народницькими (можна сказати – соціалістичними) акцентами. У такій історії головним персонажем був народ (етнос, або новочасна нація). І свідомо чи несвідомо маргіналізувалися й інші чинники – територія, державні організми, родові й кланові інституції, професійні корпорації, конфесії та елітарні верстви. “Національний погляд”, звісно, має право на існування. Особливо він став популярним в добу націоналізму (XIX – перша половина XX ст.). Саме тоді з’являються національні історичні наративи, одним з яких стала “Історія України-Руси” Грушевського.

За всіх чеснот цих наративів, вони дають обмежену картину історичного розвитку і саме через цю обмеженість можуть завести політиків на манівці. Грушевський-політик якраз є чудовим прикладом. До речі, ще за життя Грушевського йому намагався опонувати В’ячеслав Липинський, який запропонував “державницький підхід” до осмислення історичних процесів, надаючи перевагу не народу, а провідній верстві (еліті). Липинський пропонував іншу логіку політичної боротьби за незалежність. Звісно, він не міг рівнятися з

* Дзеркало тижня. Україна. – №20, 4 червня 2016 р.

Грушевським як історик. Але як політичний мислитель, можна сказати, як політолог в сучасному розумінні, Липинський, схоже, перевершував Грушевського.

“Національна” історія України з помітними проросійськими й соціально-класовими акцентами домінувала в радянські часи. Вона мало змінилася за часів незалежності. Просто її нафарширували певними національними моментами (переважно в стилі того ж таки Грушевського).

Схематично цей наратив має приблизно такий вигляд. Предки українців, що з'явилися на теренах сучасної України у період раннього Середньовіччя, створили свою державу – Київську Русь. Ця держава розпалася в результаті “феодальної роздробленості”, а потім впала під ударами “монголо-татар”. Із часом українські землі “загарбали” литовці й поляки. Українців “зрадили” представники їхньої еліти – князі й шляхта, які ополячилися і покатоличилися. Однак українці не змирилися з іноземним поневоленням. Український простолюд, переважно селяни, створили Запорозьку Січ і козацтво, яке стали промотором “боротьби за незалежність”. Кульмінація боротьби – “народно-визвольна війна”, або “революція”, під проводом Богдана Хмельницького, яка вивершилася визволенням від влади польської шляхти. Правда, це визволення мало своїм наслідком залежність від Росії. Хоча й проти Росії українці повставали (наприклад, повстання під проводом Івана Мазепи). Та зрештою вони опинилися під владою двох імперій – Росії й Австрії, де в них у ХІХ ст. відбувався процес національного відродження. Результатом цього відродження стали визвольні змагання 1917–1920 роках. Попри поразку, українці не припиняли боротися за свою національну свободу, перебуваючи в складі різних держав. І результатом цієї боротьби можна вважати появу незалежної України (1991 р.). А нинішня війна з Росією – це ніби продовження боротьби за незалежність...

Словом, якщо дотримуватися національної інтерпретації історії, то історія України (свідомо чи несвідомо тут розуміється територія нинішньої держави) – це історія українського етносу, а в новий час – історія української нації. Ця історія має телеологічний характер. Вона є боротьбою за незалежність, яка закінчується створенням своєї держави. Не скажу, що історії інших європейських народів не є телеологічними. Тут ми, як нині кажуть, “у тренді”. Інша річ, що ця історія не здатна пояснити багато речей, дуже сумнівно представляє певні моменти минулого і часто дезорієнтує наших сучасників.

Почнемо з того, що “національна” історія України фактично починається з Київської Русі. А що було до того – то передісторія. Хоча історія українських земель до Київської Русі надзвичайно багата. В античні часи ці землі відігравали помітну роль в історичних процесах і в Європі, і в Азії. Але наших науковців те мало цікавить, бо це, мовляв, не наша, “не національна” історія. І даремно. Адже українські землі, принаймні південь, були частиною блискучої елліністичної цивілізації, в якій сучасна Європа шукає свої витоки. І якщо ми себе позиціонуємо як європейців, то чому не використовуємо цей далеко не другорядний епізод в історії наших земель. Тим паче що припонтійські греки донині живуть в Україні і мали би стати частиною нашої політичної нації.

Якщо ж говорити про Київську Русь – то це була не українська і тим паче не російська чи білоруська етнічна держава. Її можна розглядати як надетнічну військово-торговельну імперію на “шляху з варяг у греки”, тобто на балто-чорноморському геополітичному просторі. На теренах Русі жили різні етноси (племена). І не лише слов'янські (ареал розселення слов'янських племен в основному накладається на “українську” територію Русі, тобто теперішні терени Західної, Північної і частково центральної України). Жили на Русі також фінно-угорські, летто-литовські й тюркські етноси. Певну частину еліти цієї імперії

становили варяги, до яких, імовірно, належали вихідці з поморських слов'ян і скандинавів.

Правда, у Київській Русі домінував слов'янський первень. Церковнослов'янська мова стала мовою культури, яка поширювалася з допомогою утвердженої тут православної церкви. Майже трьохсотлітнє існування Русі як відносно єдиного політичного організму – це немалий період. За цей час сформувався руський (не плутати з російським!) політичний і культурний простір. І набіги Батия, і те, що цей простір у різні часи опинявся під різними державами, не зруйнували його. Він реально проіснував щонайменше до XVII ст. включно.

Говорячи про Київську Русь, маємо зважати на те, що її південні землі не охоплювали теренів нинішньої України. У Криму були сильні впливи Візантії, тут існували її міста, наприклад Херсонес, де князь Володимир нібито прийняв хрещення. Південь і схід – це було “дикє поле”, де жили переважно кочові народи. На ці терени руський політичний і культурний простір практично не поширювався.

Падіння Київської Русі політично роздробило і так не єдині землі України (мається на увазі в її нинішніх кордонах). Якщо говорити про Середньовіччя й ранньомодерні часи, то ці території входили до складу різних державних утворень: руських князівств, Молдавії, Угорського королівства, пізніше – Трансильванії, Королівства Польського і Великого князівства Литовського, які в 1569 р. об'єдналися в одну державу (Річ Посполиту), Великого князівства (царства) Московського, Кримського ханства, Османської імперії. Практично в усіх цих утвореннях були присутні руські (українські) елементи, відіграючи де більшу, а де меншу роль. Але це окрема тема.

З усіх цих державних утворень геополітичними наступниками Київської Русі можна вважати хіба що Руське королівство, яке в нас часто звично іменують Галицько-Волинським князівством, Велике князівство Литовське, а потім Річ Посполиту, що намагалися контролювати балто-чорноморський простір. Однак на початку XVIII ст. цей простір опинився під Московією, яку правомірно вважати геополітичним наступником Золотої Орди. Становлення Московії відбулося за часів хана Узбека як частини його імперії. Практично до кінця XVII ст. московських правителів вважали васалами кримських ханів, наступників Чингізидів – ханів Золотої Орди. Московський цар Петро I створив імперію, яка поєднала, з одного боку, геополітичний спадок ординців, з іншого – Київської Русі. Ця імперія контролювала як балто-чорноморський простір, так і величезні степові території, що колись належали Золотій Орді. Петро I навмисне взяв для своєї імперії назву Російська, “вкравши” її, оскільки Руссю (Росією) до того часу переважно іменували українські й частини білоруські етнічні території. А метою цієї “крадіжки” було залучити руський (переважно український) людський ресурс для побудови нової імперії. І чимало українців справді служили їй, вважаючи “свою” державою. Таким був Іван Мазепа, якого ми нині трактуємо як свого національного героя і навіть як борця за українську незалежність. Таким був українець Феофан Прокопович – провідний ідеолог Російської імперії і реформатор її церкви. Можна назвати низку імен українців, які стали знаними політиками і культурними діячами імперії. Українці фактично віддали цій імперії свою культуру і свою мову. Російська мова – це модернізована староукраїнська книжна мова.

Здавалося, українці в умовах Російської імперії не повинні були в часи націоналізму творити свій національний рух. І все ж він зародився саме на підросійській Україні. Звісно, тут спрацював етнічний чинник. Українці відрізнялися від “корінних великоросів” і своєю мовою, і побутовою культурою, і ментальністю. Але чи достатньо цього було для появи національного руху?

Наприклад, населення Новгородської землі теж помітно відрізнялося за вказаними ознаками від “корінних великоросів”. Але тут не виник “новгородський національний рух”. Отже, мала спрацювати й низка інших чинників. Спочатку це було невдоволення малоросійського дворянства, що походило з козацької старшини, рівнем інтеграції в імперські структури. Тут українцям доводилося жорстко конкурувати з іноземцями, зокрема німцями. Потім значну роль відіграла боротьба між імперськими структурами і польським національним рухом за “український ресурс”. У цій боротьбі обидві сторони намагалися витворити свій “український культурний світ”, що, зрештою, працювало на українську ідею. Крім того, український національний рух мав підтримку на Галичині й Буковині, які в XIX ст. входили до складу Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Відень, намагаючись дотримуватися балансу національних сил у своїй державі, використовував українців у протистоянні з деякими потужнішими націями, зокрема поляками й почасти угорцями. Також український рух потрібен був Габсбургам, щоб протистояти російським (москвофільським) впливам, особливо на Галичині. До речі, ми так і не маємо серйозних досліджень про “українську політику” Габсбургів. Хоча тут є дуже багато цікавих моментів, які потребують серйозного осмислення. Зокрема, не без підтримки віденського двору відбулася українізація Греко-католицької церкви на Галичині, що стала тут впливовою проукраїнською інституцією.

Правда, український національний рух, який виник у XIX ст., виявився недостатньо потужним. Проголошення в 1918 р. українських держав – Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки – стало результатом не так цього руху, як геополітичних змін, що відбулися тоді в Європі. Те саме можна сказати і про постання нинішньої незалежної України в 1991 році.

Звісно, це не означає, що ми повинні ігнорувати етнічний (у новітні часи – національний) чинник при висвітленні історії України. Він, безперечно, відіграв певну роль і в часи давні, і в часи новітні. Цей чинник визначив існування культури Русі як культури слов'янської або навіть староукраїнської. Він сприяв перетворенню козацького феномену (який народився на межі тюркського й українського світів) з феномену тюркського на феномен український. Козацтво ж відіграло помітну роль у політичних процесах на українських землях у XVII–XVIII ст. Хоча його роль була радше деструктивною, ніж конструктивною: адже чимало українців були вирвані зі світу європейського, частиною якого була Річ Посполита, і опинилися в світі євразійському (спершу в складі Московії, а потім – Російської імперії). Етнічний чинник сприяв формуванню новітньої української національної культури, а також виникненню державних організацій, які вважалися українськими. Насправді ця українськість часто була не стільки фактичною, скільки формальною.

Словом, етнічний (або національний) чинник був лише одним з “гравців” в історії України. За великим рахунком, подобається нам це чи ні, він ніколи не став головним “гравцем”. Тому розглядати кризу призму цього чинника історію України – це творити таке собі королівство кривих дзеркал. На жаль, це “королівство” не стільки має стосунок до минулого, скільки творить сучасні візії українців і навіть зумовлює їхнє бачення майбутнього.

Певно, маємо вже зрозуміти, що територія нинішньої Української держави є результатом різних геополітичних “ігор”, які тривали протягом не одного століття. І в цих “іграх” далеко не завжди враховувався етнічний (національний) чинник. За межами Української держави лежать значні українські території, які могли б свого часу прислужитися “українській справі”. Є вони в Росії, Білорусії, Польщі, Словаччині, Румунії, Молдові. Але, схоже, ці території для нас уже втрачені. Натомість до складу України ввійшли терени, які українці освоїли

порівняно недавно і де рівень української ідентифікації доволі низький (схід і південь). Є й територія, де навіть формально українці становлять меншість. Це – Крим, деякі райони Донбасу, Закарпаття, Буковини, Одеської області.

На жаль, за роки незалежності наші очільники не мали і не мають програми консолідації населення своєї держави. Не мають вони й розуміння того, яку роль у цій консолідації мав би відігравати український національний чинник, а яку – національні меншини. І як для користі цієї консолідації переформатувати викладання гуманітарних дисциплін – не лише історії, а й літератури, мови тощо. Бо та історія України, яку в нас викладають, це переважно набір старих міфів, присмачених радянським соусом. Один лише козацький міф чого вартий! Так само як і гайдамацький.

Чого, наприклад, варта героїзація Богдана Хмельницького, який своїми діями не лише спричинив страшну руїну на українських землях, а й приєднав частину їх до Московії? Цього “героя” і за його життя, і після нього не прославляли навіть козацькі літописці (погортайте бодай Літопис Самовидця!). Прославляти його почали в часи Російської імперії, а потім успішно продовжили в радянську добу (згадаймо, наприклад, творіння Олександра Корнійчука або Натана Рибак про цього гетьмана). Словом, гарного “героя” нам підсунули росіяни й радянські ідеологи. А ми й радіємо...

Може, час уже відійти від нашого гуманітарного хуторянства, коли зосереджуємося на застарілих міфологемах, забуваючи про те, що і в часи минулі, і в нинішні ми були і є частиною світових процесів. І, може, варто вже говорити не лише про “козацьку славу” або гайдамаків, а й про куруців Ференца Ракоці (до речі, серед них більшість становили русини-українці); про героя двох континентів Тадеуша Костюшка, який походив з української шляхетської родини; про барського конфедерата Казимира Пулавського – національного героя США; ще про одного барського конфедерата Моріца Беньовського – правителя Мадагаскару; волиняка Гуго Коллонтая – автора першої європейської конституції; одного з найвідоміших національних поетів Польщі Юліуша Словацького, який народився в Кременці, а по материнській лінії походив з української шляхти; Міхая Емінеску (Михайла Еміновича), який, судячи з усього, мав українське походження, володів українською мовою, жив у Чернівцях, але став філософом і одним з найвідоміших класиків румунської літератури; Джозефа Конрада (Теодора Коженевського) – класика англійської літератури, який народився неподалік Бердичева; українця Нестора Кукольника, який конкурував у літературі з Пушкіним і чий пропозиції щодо розвитку гірничої промисловості Донбасу поклали початок його індустріалізації; вихідця зі Львова Мухаммада Асада (Леопольда Вайса) – одного з провідних діячів Пакистанської держави; батька американського поп-арту Енді Варгола (Андрія Варголи), який народився в сім’ї емігрантів-русинів... Список можна продовжувати. Але ці персонажі і події, пов’язані з ними, виявилися нецікавими для нашої “національної” історії. Більше того, ці люди в нас навіть можуть бути потрактовані як “зрадники”. Зате не зрадниками для нас є мандрівний філософ Григорій Сковорода, котрий працював у т. зв. комісії Вишневського, яка, закупаючи вино в Угорщині, вела розвідувальну роботу для Росії в Австрійській імперії; або Микола Гоголь, який відверто працював на російську імперську владу. Якщо ми й далі будемо продовжувати в такому дусі, то, боюся, залишимося на маргінесі історії зі своїми козаками й гайдамаками.

І насамкінець. Давно вже час нашим історикам перестати переписувати історію України. Натомість з-під їхнього пера мало би вийти дослідження під назвою “Україна у світовій історії”, де фігурували б згадані вище історичні постаті. І не лише вони. І перекласти б цю книжку – хоча б для початку – англійською. І тоді світ зрозуміє, що Україна – не якийсь там хутір, а справді

цікава земля, сини якої робили й роблять чималий внесок у світову історію і культуру.

Петр Кралюк

УКРАИНСКАЯ ИСТОРИЯ: КАКОЙ ЕЙ БЫТЬ?

В статье автор предлагает свое видение, как в сегодняшних условиях надо “писать историю Украины”. Критически анализируются основные интерпретации национальной истории в украинской историографии. Отмечается, что историю Украины надо подавать в контексте ключевых мировых тенденций.

Ключевые слова: история Украины, национальная интерпретация истории, М. Грушевский, национальный герой, украинское национальное движение.

Petro Kralyk

UKRAINIAN HISTORY: WHAT DOES IT MEAN?

In the article the author offers his vision, as in the present need “to write the history of Ukraine”. Critical analyzes the basic interpretation of national history in Ukrainian Historiography. It is noted that the history of Ukraine should be presented in the context of key global trends.

Key words: history of Ukraine, national interpretation of history, M. Hrushevskyy, a national hero, a Ukrainian national movement.